

Pospíšil, Ivo

Osobitý diskurs o románu: problémy a úskalí

Slavica litteraria. 2022, vol. 25, iss. 2, pp. 178-185

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2022-2-17>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.77318>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 20. 02. 2024

Version: 20230122

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Osobitý diskurs o románu: problémy a úskalí

Ivo Pospíšil (Brno)

Pavel Barša: *Román a dějiny*. Brno: Host, 2022. 296 s. ISBN 978-80-275-1074-0.

V době, kdy převažují uzavřené diskursy, které obhospodařují vybraní jedinci, jež tam nevpustí jinak smýšlející a jinou terminologii používající, je tato Baršova kniha, kterou sám nazývá nikoli literárněvědnou, byť je o literárním žánru, ale politicko-teoretickým esejem (zde bych se zarazil, neboť podle dnešní běžné definice eseje mi tu chybí alespoň náznak estetické funkce textu), už jenom tímto záslužná; možná právě v této době bychom se spíše přiklonili k označení „filozoficko-politologický traktát“, když už se za „filozofii“ dnes pokládá kdeco i bez nároku na vyšší míru obecnosti, natož na budování systému. Patří recenze na takovou knihu do literárněvědné slavistiky? Cum grano salis ano. Jde především o materiál a ten je menšinový, ale jeho význam naopak klíčový: jestliže považujeme Milana Kunderu alespoň zčásti za autora, který patří svým jazykem k slovanským literaturám (česky psaná díla) a Michaila Bachtina také, potom je slavistický aspekt Baršovy problematiky zcela legitimní, zvláště když uvážíme, že oba vycházejí také z materiálu a milieu slovanských literatur a kultur, Kundera, když píše např. o Vančurovi a jiných, Bachtin zcela nepochybně (dokonce se objevily názory, že proslulá polyfonie je přímou reflexí etnické a jazykové mnohohlasosti Ruského impéria nebo sovětského Ruska či SSSR, i když se to většinou vykládá spíše politicky jako odpor k monologické diktatuře). Někdy v minulosti jsem psal o literární teorii a metodologii jako výsostné disciplíně Slovanů coby častých inovačních iniciátorů, a to zejména Rusů, což jsem spojoval s anomálním charakterem a vývojovou trajektorií slovanských literatur jako celku a východoslovanských zvláště

tě. Materiál působí na ráz badatelských metod. Tuto vývojovou anomálii, jež se v slovanských literaturách projevovala v různých dobách různě a vynesla je nejen na světlo boží, ale v uplynulých dvou stoletích přímo na vrchol světové literatury, jsem kdysi nazval prae-post efekt. Naši i západní (když už jsme na Západě – navzdory naší úporné snaze – nazývání často nikoli Západoevropany, dokonce ani Středoevropany, ale Východoevropany – přesně podle politické terminologie studené války) výzkumníci (jak se nyní má říkat i badatelům pracujícím v nepochybně spekulativních vědních disciplínách) obvykle slovanské/ruské podněty (je jich víc než jen ruská formální škola spjatá osobností brněnského profesora tehdy nově zavedeného studijního oboru ruská filologie Romana Jakobsona s českým rodinným stříbrem, totiž Pražským lingvistickým kroužkem) ne zcela organicky začleňují do západoevropského diskursu, využívajíce jejich často náhodného vstupu do světa prostřednictvím seznámení a překladů. Přesně to se stalo, jak víme, Michailu Bachtinovi s jeho propagátorkou, bulharskou rodačkou Julíí Kristevovou, nar. 1941, která je dosud členkou redakční rady proslulého bachtinologického časopisu *Dialog/Karnaval/Chronotop* (zatím poslední číslo, pokud se nemýlím, vyšlo 2018). Jeho zakladatelem byl předčasně zesnulý Nikolaj Paňkov (1956–2014).¹ Potkali jsme se roku 1995 v slovinské Lublani na konferenci pořádané k stému výročí Bachtinova narození (tam jsem se seznámil také s Galinem Tihanovem – viz dále, nyní

1 Jeho nekrolog s částí bibliografie viz <https://philologist.livejournal.com/6755177.html>.

členem redakční rady *Slavica Litteraria*); toho roku vyšla dvě čísla časopisu, jenž začal vycházet ve Vítěbsku/Vicebsku (dnes Bělorusko) roku 1992. Bez tohoto časopisu a jeho publikací asi nelze adekvátně pochopit nejen Bachtina jako takového, ale hlavně jeho pozdější recepci.² Přesun Bachtina do frankofonního a anglofonního světa, neboť tak jsme ho tak trochu i my nakonec v teorii přijali (což se podobá motivaci českých překladů beletrie z ruštiny v druhé polovině 19. století i později, kdy se vkusově vycházelo z francouzské recepcce). Takže byla zapomenuta nebo pozapomenuta zásluha Vadima Kožinova (1930–2001), jenž – kromě několika dalších – otevřel tehdejší sovětské inteligenci cestu k zasutému Bachtinovi, jehož život naplněný strádáním zdravotním a politickým se podobá dobrodružnému románu a jenž byl nucen žít v chudobě a zapomnění mimo velká ruská města; dosáhl nové publikace jeho knihy o Dostojevském (1963), o Rabelaisovi (1965) a časopiseckého a knižního uveřejnění klíčových studií a právě to zahájilo jeho světovou pouť.

Důvod, proč tak dlouze píšeme o kontextech Bachtinova díla, spočívá v tom, že právě tato osobnost ruské estetiky a literární vědy je v tomto Baršově výkladu klíčová.

Mezi Baršovými díly³ je toto zcela výjimečné, neboť v dosavadních knižních studiích publikovaných ve velkém množství od přelomu 20. a 21.

století se zpravidla zabýval ostrými aktuálními otázkami (multikulturalismus, feminismus, migrace, islám, kapitalismus, kulturní války aj.). Zdálo by se, že tato kniha z naznačené badatelské linie vybočuje, ale není tomu tak: Barša vždy nakonec směřuje od spekulativních obecných otázek k jejich aktuální artikulaci.

Do příběhu evropského románu (neboť podobné útvary mimo evropský nebo tzv. euroamerický okruh, jak se někdy ne zcela přesně nazývá, nejsou předmětem jeho práce) vplétá od počátku svůj ideový vývoj nejprve přívrženec komunismu, což bylo do jisté míry dáno příznačnou rodinnou anamnézou, až k jeho odmítnutí, což ho sblížuje s osobností Milana Kundery, jak to prezentuje na jeho dvou dílech *Umění románu* – českém z počátku šedesátých let 20. století (1961) – a ve francouzském *L'Art du roman* z osmdesátých let (1986). I když autor píše, že jeho spis není literárněvědná studie, ale politicko-teoretický esej (to jsme již komentovali) a že ho nezajímá správnost různých koncepcí románu obecně nebo různé interpretace toho či onoho románového díla, ale jejich korelace s různými pojetími dějinného času a lidské emancipace (viz s. 33), nelze vyvrátit to, že bez této předběžné analýzy a interpretace románu jako takového i jeho konkrétních příkladů a zhodnocení dosavadní teorie románu v jejím celku, nelze formulovat ani onu korelaci s dějinným časem a tzv. lidskou emancipací; spíše bych mluvil o postavení a sebevyjádření člověka v dějinách,⁴ když už nesdílím představu, že román primárně reflektuje proces lidské emancipace, tedy osvobození, zrovnoprávnění; otázka je, zdali není spíše odrazem opačné cesty, alespoň v některých jeho typech dystopického rázu.

Když postupujeme ve čtení Baršova traktátu o románu a dějinách, narážíme ve čtyřech

2 Viz <http://nevmenandr.net/dkx/>; <http://nevmenandr.net/dkx/?y=2018&n=1>; <https://philologist.livejournal.com/6755177.html>.

3 Z jeho knižních publikací: *Politická teorie multikulturalismu*, 1999; *Národní stát a etnický konflikt*, 1999; *Imanence a sociální pouto*, 2001; *Západ a islamismus. Střet civilizací nebo dialog kultur*, 2001; *Panství člověka a touha ženy. Feminismus mezi poststrukturalismem a psychoanalýzou*, 2002; *Hodina Impéria. Současná zahraniční politika USA*, 2003; *Levice v postrevoluční době. Občanská společnost a nová sociální hnutí v radikální politické teorii 20. století*, 2004; *Přístěhovalectví a liberální stát. Imigrační a integrační politiky v USA, západní Evropě a Česku*, 2005; *Anarchie a řád ve světové politice. Kapitoly z teorie mezinárodních vztahů*, 2006; *Síla a rozum. Spor realismu s idealismem v moderním politickém myšlení*, 2007; *Dialog teorií. Filozofická dilemata výzkumu mezinárodních vztahů*, 2009; *Paměť a genocida. Úvahy o politice holocaustu*, 2011; *Orientálcova vzpoura*, 2011; *Cesty k emancipaci*, 2015. V poslední době koeditoval sb. *Za hranice kapitalismu* (Pavel Barša – Martin Dokupil Škabraha a kol.), 2020; *Central European Culture*

Wars: Beyond Post-Communism and Populism (eds. Pavel Barša – Zora Hesová – Ondřej Slačálek, 2022).

4 Viz *Člověk a dějiny v literatuře. Pohledy (nejen) do slovanských literatur*. Eds. Magdaléna Marie Semrádová – Jan-Marek Šík. Vychází péčí České asociace slavistů – Střeoevropského centra slovanských studií – Slavistické společnosti Franka Wollmana ve spolupráci s Ústavem slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity. Brno: Jan Sojnek – Galium, 2021, s. 5–6.

velkých kapitolách (*Nesplněný slib komunismu, Mezi angažovaností a modernismem, Konec liberálního milénia, Od dějin k dějinnosti*) a *Postskriptu: Jaká emancipace* a desítkách podkapitol na řadu tvrzení, z nichž jen některá jsou pochopitelná, například linie Hegel – Lukács – Kundera. Výchozí optimismus Milana Kundery, jenž věří ve svou cestu komunismu v českém *Umění románu*, se ve francouzské knize mění ve skeptické vědomí deziluze a vlastní konečnosti; ale tvrzení, že československý socialistický experiment byl ukončen invazí pěti států Varšavské smlouvy nesdílím, zvláště když si uvědomíme, že ani nevíme, v co měl rok 1968 vlastně vyústit a zda by to byla skutečně nějaká forma socialismu nebo, jak se potom říkalo po roce 1989, něco „normálního“, tj. kapitalismus a jaký; také nevím, proč mechanicky přejímá – jako ostatně jiní – německý pojem reflektující spíše studenou válku, totiž „středovýchodní Evropa“ (Ostmitteleuropa, angl. East-Central Europe, tedy etnicky smíšená část „střední Evropy“, zatímco její západní část, která se „Westmitteleuropa“ nazývá jen zřídka, je etnicky jednoduší – zde vidíme, že pojem vznikl dávno před masovou imigrací), čímž se poněkud degraduje pojem „Mitteleuropa“ jako komplexní, zvláště když si uvědomíme někdejší dělicí linii Východ – Západ jdoucí po ose Kiel – Terst. To jsou ovšem maličkosti politického a geopolitického rázu, které však s textem knihy souvisejí. Pokud jde o literaturu a Kunderovo románové východisko v jeho první, české knize o románu, tedy dílo Vladislava Vančury, nezní příliš přesvědčivě spojovat dominanci lyriky s nově nastupující dělnickou třídou, která by měla překonávat nesoulad mezi vnitřním a vnějším. Zato je zřejmé, že Vančurova idealizace středověku a plnokrevné renesance směřuje proti pragmatické éře měšťanstva, buržoazie a jako by dokládala platnost proslulého Hegelova dialektického zákona negace negace (Negation der Negation, Prinzip der doppelten Negation); nový řád měl vlastně navazovat na předburžoazní činnost a pojetí člověka. V kapitolkách *Od buržoazního k socialistickému románu* a *Dekadence Západu* ukazuje na postupný přesun Lukáče od německé „romantiky“ a Hegelova optimismu

k návratu ke klasickému dědictví, které je znakem stalinismu (podkapitola *Lukácsův stalinismus*).⁵ Jako doplňující materiál by mohlo sloužit něco z českého prostředí, např. známý sborník o výstavě sovětského umění, snad poslední částecně svobodná debata před rokem 1948, kdy návraty k monumentalismu a „starému“ umění našly příznivce mezi českými pravicovými konzervativci, zatímco odpůrce mezi komunistickými avantgardisty.⁶

Možná je charakteristika Lukáče, zejména v době, kdy působil v SSSR a pracoval mimo jiné na filozofických tématech, překladech a také na známé stalinické encyklopedii, jak o tom docela nedávno kompetentně psali ruští autoři,⁷ poněkud zjednodušující; protiklad romantického a realistického, idealistického a pragmatického Lukáče v době jeho stalinického období a poté po roce 1945, kdy už byl zase v Maďarsku, s pozadím Leninova spisku o dětské nemoci „levičáctví“ v komunismu, je podle mého soudu také poněkud přepjatá: takový rozpor snáze identifikovat ve filozofickém a politickém myšlení než v aplikaci na umělecké dílo literární. Kunderova cesta byla podle Barši Lukáčově podobná: v esejí *Zahradou těch, které mám rád* (o emblému, de facto idée fixe „zahrady“ kompetentně ve své knize pojednává – viz

5 Na vývojovou povlnost německé „romantiky“, která „měkce“ navazuje na klasicismus (angl. Neoclassicism), upozornil ve své podnětné knize Břetislav Horyna (*Dějiny rané romantiky. Fichte, Schlegel, Novalis*. Praha: Vyšehrad, 2005), viz naši recenzi: *Horynovy Dějiny rané německé romantiky a jejich významy*. *Slavica litteraria*, X 9, 2006, s. 294–296.

6 *Střetnutí. Sovětské malířství a současné umění*. V redakci, s úvodem a doslovem O. Mrkvičky. Praha: Vladimír Žikeš, 1947; viz moji recenzi *Střetnutí textů a kontextů (na pozadí ohlasů výstavy sovětského malířství v Praze roku 1947)*. In: *Text a kontext*. Květuše Lepilová a kol. Kolektivní monografie Centra pro další vzdělávání Ústavu slavistiky FF MÚ a České asociace slavistů. Brno: Repronis, 2013, s. 111–118.

7 KRUGLOVA, T. A. – VERŠININ, S. J.: *George Lukač v period sovětskoj emigracii: intellektual'naja strategija estetika-maršista v situacii termidora*. *Novyj filologičeskij vestnik* 50, 2019, s. 322–346; podobně viz PAVLOV, P. V.: *Estetika i tragedija revolucii: vzgljady Georga Lukača v „moskovskij“ period 1930-ch godov*. *Vestnik MGUKI (Moskovskij gosudarstvennyj universitet kul'tury i iskusstv* 2019, 1, janvar – fevral, s. 86–94.

dále – Milan Blahynka), připomíná Anatole France a jeho román *Bohové žízňí*, stejně jako Lukács v *Historickém románu* (Der historische Roman, 1937), kde si jej cení více než romantického přístupu Hugova v románu *Devadesát tři* (Quatrevingt-treize, 1874) ve sporu ideálů revoluce a jejich prostředků. U Kundery se idea velikosti jako něčeho, co neustrne v romantismu mládí, ale překonává ho v realismu zralosti, opakuje vícekrát, včetně románu *Nesmrtelnost*. Zde je však třeba také rozlišovat mezi Kunderou esejistou, dokonce estetikem a Kunderou umělcem, romanopiscem, neboť nelze tyto výroky klást na stejnou úroveň.⁸ Jestliže si Barša klade otázky, na čem závisel vznik nové velké epiky (čímž myslí román, ale ten nepředstavuje pouze čistou epiku, ale podle některých teoretiků jakousi syntézu všech tří klasických literárních rodů⁹), dochází k tomuto závěru: „*Kunderova zralá pozice nevyplýnula z opuštění hegelovsko-lukáčsovského paradigmatu v jeho teoretické podobě, ale z poznání, že nebyly naplněny jeho praktické předpoklady, neboť nedošlo k nástupu nové hegemonní třídy, jakmile se ukázalo, že politické činy komunistické strany nemají reálné krytí v každodenní realitě a zájmech dělnické třídy, proměnily se v prázdná gesta.*“¹⁰ Problém je v tom, že umělecké dílo nezrcadlí svou podobu v tak abstraktních polohách a v souvislosti s utopickou ideologií, která neodolala skutečné každodennosti života uvažovaného společenského hegemonu, jak si ho kdysi vysnil Marx. To je vždy úskalí „neliterárních“, „neuměleckých“ pohledů na krásnou literaturu a její žánry. Kun-

dera je především umělec, jenž zároveň za pozicí umělce reflektuje v obecné, myšlenkové rovině podobu svého díla a jeho souvislosti – odtud tendence k románu jako žánru, k obecným otázkám lidské existence, jak se promítají do názvů jeho francouzských románů, aniž by však opouštěl sféru umění, které není filozofickým traktátem, byť se tak tváří, ale stále „jen“ uměním, které skutečnost nejen reflektuje, ale především na ní ulpívá, nabývající tak podvojného tvaru: reflektujícího i imitativního, obecného i konkrétního, hlavně však v zralých dílech oproštěného, jejichž francouzština někdy připomíná jednoduché texty jazykových učebnic, ale skrývá hluboké, jen obtížně sdělované významy. Módní pojem „konec vyprávění“ nebo „konec velkých příběhů“, který je prý charakteristickým rysem moderní literatury v permanentní krizi, jejíž příčinou je podle citovaného eseje Waltera Benjamina *Vyprávěč* (takto to vyšlo v českém překladu z roku 1979) o N. S. Leskovovi z roku 1936,¹¹ absence ústní tradice, je také přinejmenším nepřesný, pokud ne mylný. Leskov byl sice svými zájmy spjat s ruskou tradicí orálního lidového vyprávění, ale to využíval k čistě literární stylizaci; to je problém tzv. skazu, jak se o něm v polemice střetli dva ruští formalisté – Boris Ejchenbaum (*Illuzija skaza*, 1918) a Viktor Vinogradov. Také problém vysvětlujícího závěru, který údajně chybí u Balzaca v jeho *Lidské komedii* (autor tu odkazuje ke klasické práci Gérarda Genetta *Frontières du récit*, 1966), není něčím obecným oproti buržoazní fázi vývoje žánru a souvisí s Marxovými tezemi o Feuerbachovi jen volně: realismus vychází, jak se praví v každé učebnici literatury, z typizace (odtud Baršovo tvrzení o „přehnaných“ typech Dona Quijota nebo Oblomova, což je právě banálním příkladem realistické typizace).

Dva pohledy Lukáče a Kundery na vztah mezi popisem a vyprávěným příběhem jako výrazem sepětí lidské individuality a dějin nebo

8 Ostatně romantismus jako dětskou nemoc, z níž se člověk v dospělosti vyléčí, popsal dávno před Lukáčsem a Kunderou ruský neoklasicista, romanopisec období „zlatého věku“ ruské literatury, carský cenzor Ivan Gončarov (Všední příběh/Obyknovennaja istorija, 1847).

9 Viz DNEPROV, Vladimír: *Čerty romana 20. veka*. Moskva – Leningrad: Sovetskij pisatel', 1965; POSPÍŠIL, Ivo: *Problema vozniknovenija i genezisa russkogo romana*. In: Litteraria Humanitas III, Východ – Západ. Genologické studie. Brno: FF MU, 1995, s. 57–74. Viz POSPÍŠIL, Ivo: *Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátků k výhledu do současnosti*. Ed. Jaroslav Malina. Brno: Nadace Universitas – Akademické nakladatelství CERM v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, 2005.

10 BARŠA, Pavel: *Román a dějiny*. Brno: Host, 2022, s. 81.

11 Viz české vydání BENJAMIN, Walter: *Dílo a jeho zdroj*. Praha: Odeon, 1979. Sest. Růžena Grebeníčková (doslov *Prameny naděje* napsal Jaroslav Střítecký). O Leskovovi viz také naši knihu *Proti proudu. Studie o N. S. Leskovovi*. Brno: Sprint Print, 1992.

naopak absence tohoto sepětí, jak se projevuje např. u G. Flauberta, a to i v jeho historickém románu *Salammô*, jak se domníval Lukács, ukazují na meze tohoto pojetí. Opět poněkud obecné úvahy o tzv. včlenění, vplynutí jedince do proudu dějin, resp. o rozpojení tohoto pronutí, odpovídají dávnému, příliš jednostrannému názoru V. Šklovského o ruském a tzv. západním románu na srovnání Stendhalova *Červeného a černého* a Tolstého *Vojny a míru*: v prvním případě se historické události jako by stávají součástí, etapou lidského života (popis bitvy u Waterloo), v druhém je člověk naopak součástí dějinných pohybů (bitvy u Slavkova a Borodina). Zde také ztroskotává tzv. angažovanost autora a jeho postav v dějinném procesu. A je tu sepětí se sporem Kundery s disentem ve smyslu střetu mezi veřejným intelektuálem a samostatným umělcem, jímž se ve francouzském exilu stal. V podkapitole *Hloupost: radikální a umírněná* se Barša explicitně i implicitně vyjadřuje ke knize Jana Nováka *Kundera. Český život a doba* (2020). Je mi trochu záhadou – a takových je v Baršově knize více – proč se ani nezmiňuje o dle mého soudu nejadekvátnějších publikacích, jež se pokoušejí rozlousknout problémy Kundery i v Novákově pojetí, a to jsou práce Milana Blahynky,¹² které jsou nedeklarativní, koncizní, neboť Blahynka je znám láskou k detailu; ten o literatuře vypovídá často víc než dlouhá líčení. To, co Kundera sám už na Blahynkových raných příspěvcích ocenil, a zdá se, že i oceňuje, je schopnost skutečně porozumět romanopisci tak, že našel záchytný bod/body v jeho tvorbě, ukázal na Kunderu básníka a prozaika jako na dvě oddělené činnosti, neboť je sám takto odděluje i sám Kundera, na rozdíl od Kundery, který se od svých raných

děl odštíhl, chválí je Blahynka jako součást kontinua jeho tvorby, a proto do prvního svazku zařadil i studii *Zahrady Milana Kundery*, kterou poznámkami a komentářem uvedl do dobových souvislostí.

Druhá Blahynkova knížka je sice polemikou s Novákovou knihou, ale současně polemikou chápavou: autor se snaží proniknout k podstatě Novákovy vidění Milana Kundery a příčinu vidí v jeho životní zkušenosti a „americkém“ pohledu na literaturu danou jeho vzdělávacími institucemi.

V kapitole *Od jednotlivců ke kolektivům a zpět* ukazuje autor znovu Kunderův postup od angažovaného spisovatele k romanopisci coby umělci, ale nejsem si jist, jestli je v tom skutečně rozpor: ani včera ani dnes nepřestal Kundera být především umělcem, básníkem, dramatikem, povídkářem a romanopiscem, ať už jakkoli hodnoceným. I romanopisec jako umělec-jedinec může být společensky angažovaný mimo své dílo i uvnitř něho. Skvělá je podkapitola *Země bez exilu*: člověk ztrácí svobodu úniku jinam, ale také k sobě samému (vnitřní exil/emigrace), je vlastně nucen znovu přijmout kolektiv (bojím se říci „dav“ nebo ještě jinak), v němž jde nebo spíše by mělo jít o sdílení a vzájemnost, ale i toto je jen další iluze, kterou praxe potvrzuje jen zřídka.

Další podkapitola *Mimo duch a přírodu* v kapitole *Konec liberálního milénia* (nevím, co autora vedlo k tvaru „duch“ místo „ducha“) se Barša nápaditě zmiňuje (na s. 155) o sovětském marxistickém filozofovi Abramovi Moisejevičovi Děborinovi (vl. jm. Ioffe, 1881–1963), který jako odpovědný redaktor časopisu *Pod praporem marxismu* (Pod znamenem marksizma) prosazoval oproti jiným „přírodní“ pojetí dialektiky (velmi se o něho zajímal brněnský filozof a rusista Lubomír Nový, se kterým jsme o tom několikrát hovořili); z tohoto dualismu údajně vychází i Kundera, odmítající lyrismus směřující vzhůru a nahrazující jej sestupem „na zem“, ale asi i toto je na literaturu včetně romanopisectví příliš abstraktní. Zajímavě autor interpretuje Kunderův postup od komunistického idealisty k realistickému pragmatikovi v tom smyslu, že Kundera tento rozpor nepřekonal, ale jen obrá-

12 Pečlivé čtení a invence aneb o Kunderovi jinak: co na to mladí kunderologové? (M. Blahynka: *Sedm kapitol o díle Milana Kundery*. Křenovice: Nakladatelství Kmen, 2019). Proudy, 2019, č. 2. Dostupné z: http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2019/2/pospisil_peclive_cteni_aneb_o_kunderovi_jinak.php#articleBegin; Polemika, apologie, ale současně vysvětlení a pochopení (M. Blahynka: *Glosy k losu Člověka v době prokvátořů*. Olomouc: David Voda, 2020). Proudy, 2021, č. 1. Dostupné z: https://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2021/1/pospisil_polemika_apologie.php#articleBegin.

til a že někdy vyráží klín klínem, což se projevuje i v jeho proslaveném eseji o únosu střední Evropy z osmdesátých let minulého století.

Celá velká čtvrtá kapitola *Od dějin k dějinosti* je současně velkým návratem k Michailu Bachtinovi, ale návratem kritickým, který vychází z analýzy vlastních pozorování, ale také odborné literatury, např. srovnávací studie Galina Tihanova o Lukácsovi a Bachtinovi.¹³ Základním východiskem Tihanovovy fundované, dobře argumentované a materiálově neobvykle důkladné monografie je hledání souvislostí mezi lidmi jako nositeli myšlenkových soustav a jejich spojování s dobovým společenským a přímo politickým vývojem. Autor vychází z teze, kterou dále verifikuje: Lukács byl oním „mistrem“, Bachtin „otrokem“, pak se však situace obrátila: Lukáčsova sláva upadá, Bachtinova z různých důvodů roste. V podstatě jde o to, že v Bachtinových dílech Tihanov odhaluje „palimpsestiky“ (tohoto slova však neužívá) skrytý stín G. Lukáče, s nímž se Bachtin celý život vyrovnával a s nímž soupeřil, podle něhož se řídil nebo jej korigoval. Tihanov rozdělil svou práci na tři rozsáhlé kapitoly a řadu podkapitol: první se nazývá *Concepts* a zabývá se zde kulturou, formou a žánrem (Culture, Form, Genre). Druhá nese název *Transfigurations* a patří sem okruhy Reification and Dialogite, Ideology, Language, and Realism, a The Novel, the Epic, and Modernity), třetí se jmenuje *Heroes* a analyzuje „hlavní postavy“ obou teoretiků literatury, tedy Dostojevského, Goetha a Hegela a Rabelaise. Již na počátku nutno říci, že téma Bachtin kontra Lukács není nové a je klíčové i u Barši; proto se k Tihanovovi vracíme širě. Jeho přínosem je především kompaktnost a filozofičnost jeho analýzy. Autor buduje názor, že oba vycházeli z Lebensphilosophie a novokantovství, ale prošli silným působením Hegelovým: Tihanovovým objevem je to, že se kardinální témata obou v podstatě dokonale prolínala. Ačkoli oba zasáhli především do sféry

literární teorie, rádi o sobě mluvili jako o filozofech – jen zčásti právem. Autor o tom v epilogu své práce píše: „*Lukács and Bakhtin emerge from our comparative study as two thinkers exposed to the shared ideas of their time and responding to a similar agenda, at the core of which was the urgent need to analyse the meanings of modernity and the place of art in a changing world. Lukács and Bakhtin, we have already seen, were thinkers who very often interpreted philosophical and social problems (fetishism, reification, Bildung, the equilibrium between the individual and the collective, changes in the established structure of society) through the mediating grid of culture and art. They came from a philosophical tradition which insisted upon the uniqueness of literature but did not encourage an autonomous discourse on it. Instead, the analysis of literature was deemed auxiliary to the discourse of social philosophy, ethics, and aesthetics.*“¹⁴ Tihanov – nehledě na teoretičnost svých postulátů – tu stojí přece jen více vklíněn do literárního artefaktu než Barša, jehož úvahy jsou však mnohem širší a jdoucí mimo literaturu.

Jednotlivé části Baršovy knihy tvoří víceméně kompaktní celek, i když se to na povrchu nezdá: *Od vyprávění k dialogu* (nezdá se mi, že takto lze pojmut vývoj moderní prózy včetně románu); úvahy o stanovíšti malých a velkých, o problému prozaické každodennosti (toto téma se vrací permanentně), diachronie a synchronie, souvislost s židovským/hebrejským světem.

Postskriptum *Jaká emancipace?* vychází od Dostojevského pojetí karnevalizace, které narušuje stabilitu světa a přináší neustálou proměnu. Souvislost Bachtina s porevoluční dobou v Rusku i ve světě a zážitek nastupujícího stalinismu měl ovlivnit jeho chápání literatury obecně; z tohoto pojetí někdy vycházejí i srovnávání s Auerbachem, Foucaultem a Bourdieu; nevím, nakolik vzal autor v úvahu debaty, o nichž Bachtin hovořil ke konci života

13 Viz TIHANOV, Galin: *The Master and the Slave. Lukács, Bakhtin and The Ideas of Their Time*. Oxford: Clarendon Press, 2000; viz také naši studii *Teoretická konstrukce a naplněnost kontextu (In margine „nové západní literárněvědné rusistiky“)*. Opera Slavica, 2006, č. 3, s. 31–36.

14 TIHANOV, Galin: *The Master and the Slave. Lukács, Bakhtin, and the Ideas of Their Time*. Oxford University Press 2000, reprinted 2002, s. 292. Určitou komplementární odezvou je také studie profesora a ředitele Bachtinova centra (Bakhtin Centre) na univerzitě v Sheffieldu Davida Shepherda *A Feeling for History? Bakhtin and „The Problem of Great Time“*. The Slavonic and East European Review, vol. 84, no. 1, January 2006, s. 32–51.

a nahrál na magnetofon: týkaly se tzv. nevelského období. Tu bychom odkázali na knihu Vitalije Machlina.¹⁵ Nakonec z toho vyplývá poměrně skromný závěr o „návratu na zem“ a o pohybu od odstředivého pohybu k dostředivému, ale to nám už dávno ukázal Rus Dmitrij Zatonckij (1922–2009), autor snad první sovětské knihy o Kafkovi, který v knize o románu 20. století mluvil o převaze dostředivého typu románu na rozdíl od románu 19. a první poloviny 20. století, tedy v soukolí děl Bachtinových, Lukácových, ale vlastně, když vezmeme v úvahu celé Zatonckého dílo, vlastně také Kunderových.¹⁶ Románová disperze, rozmytost, rozplývavost a rozostřenost, která je znakem postmoderní literatury jako celku, to potvrzuje.

Baršova kniha je zvláštní, a to i pro filozofa, politologa, sociologa, sociálního psychologa, ale zejména estetika a teoretika literatury, nemluvě o teoretikovi románu. Jeho diskurs se opírá o vybrané autory, nicméně žádná zmínka o N. Berďajevovi¹⁷ nebo O. Spenglerovi¹⁸, v českém kontextu např. o D. Hodrové mě překvapuje. Problémy byly uvedeny; pokud jde o úskalí, spočívají spíše v tom, že román je tu využíván jako objekt debat o člověku a jeho místě ve světě spíše v metadiskursu, tj. diskutuje se především o jiných úvahách o románech než o románech

samotných. A když už je o nich řeč, jsou to vymezené texty v čele s díly Kunderovými, ale také ta, která s nimi souvisejí (Goethe, Cervantes, Fielding, jenž je zmíněn i jako teoretik románu). Proč chybějí takoví novátoři jako Laurence Sterne nebo velcí Rusové, nejen Dostojevskij, není jasné, nemluvě o tom, že teorie románu na dobově dobré úrovni existovala, jak známo, již v 17. století (Pierre-Daniel Huet: *De l'Origine des romans*, 1660)¹⁹. Román však netvoří pouze vybraní koryfejeové, ale také „menší“ autoři a vývojová trajektorie románu a jeho zobrazování člověka v dějinách je komplikovanější, než je tu naznačeno, a tedy i reflektuje člověka a svět poněkud jinak, se všemi návraty a kopiemi již vytvořeného, výboji a záměrně vyvolávanými krizemi románu i jeho světa. Zajímavě to kdysi právě na Fieldingově příkladu demonstroval brněnský anglista Aleš Tichý ve své disertaci a samostatných studiích.²⁰ Nicméně autorovo uvažování o románu jako výrazu společenských posunů a jako hledání člověka, jehož pozice se v dějinném proudu mění, je inspirativní a v mnohém vyvolává další úvahy, například o generačním rámci románového žánru²¹, o náhlých zvratech

15 Viz naši recenzi: *Hledání „velkého času“ Michaila Bachtina* (Vitalij Machlin: *Boľšoje vremja: Podstupky k myšlenjmu M. M. Bachtina. Opuscula Slavica Sedlcensia*, tom VIII. Redakcja tomu Roman Mnich i Roman Bobryk. Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach, Siedlce 2015. Novaja rusistika, 2015, č. 2, s. 76–81.

16 ZATONSKIJ, Dmitrij: *Iskusstvo romana i 20 vek*. Moskva: Chudožestvennaja literatura, 1972.

17 Viz BERĎAJEV, Nikolaj: *Filosofie lidského osudu. Fragmentsy z knihy Smysl dějin*. Vybral, přeložil a medailonem opatřil Ivo Pospíšil. Brno: „Zvláštní vydání“, 1994; Týž: *Mirosozercanije Dostojevskogo*. Praha: YMCA, 1923, česky jako Dostojevského pojetí světa. Přel. Irina Mesnjankina a Jan Kranát. Praha: OIKOYMENH, 2000.

18 Viz sb. *Osvaľd Špengler i slavjane*. Kolektivnaja mongrafija pod redakcijej Romana Mnicha i Oksany Blaškiv. Opuscula Slavica Sedlcensia, tom XIII. IKRIBL, Stowarzyszenie im. Franciszka Karpińskiego. Redakcja serii: Roman Mnich (redaktor naczelny) Roman Bobryk (sekretarz redakcji) Andrzej Borkowski. Opuscula Slavica Sedlcensia. Siedlce: Instytut regionalnoej kultury i literaturovedčeskich issledovanij im. Franciszka Karpińskiego v Siedlcach, 2020; zde naše studie *Osvaľd Špengler i češskij kontekst (marginalnynje zametki, s. 122–151*.

19 WILKIN, Rebecca: *Renaissance Historiography and Novel Anthropology in Pierre-Daniel Huet's «De l'Origine des romans»* (1660). *Studi Francesi*, 150 (L | III) | 2006, Varia – fasc. III – settembre-dicembre 2006, s. 466–477, <https://doi.org/10.4000/studifrancesi.27023>. Viz také naše monografie *Genologie a proměny literatury*. Brno: Masarykova univerzita, 1998; *Ruský román znovu navštívený. Historie, uzlové body vývoje, teorie a mezinárodní souvislosti: Od počátků k výhledu do současnosti*. Ed. Jaroslav Malina. Brno: Nadace Universitas – Akademické nakladatelství CERM v Brně – Nakladatelství a vydavatelství NAUMA v Brně, 2005.

20 TICHÝ, Aleš: *Jednota Fieldingova Josepha Anmdreque*. Brno: UJEP, 1987. Týž: *Remarks on the Flow of time in the Novels of Henry Fielding*. Brno Studies in English, 2, 1960, s. 55–78. Týž: *Theze Inorganci Plot of Joseh Andrews*. SPFFBU. K 3, Brno Studies in English 14, 1981, s. 149–157.

21 Viz sb. *Generační konflikt ve slovanských literaturách a kulturách*. Eds. Ivo Pospíšil – Josef Šaur a kol. Brno: Masarykova univerzita, 2016, v něm naši studie *Generační princip obecně a ve vývoji literatury (ruské) zvláště (obecné úvahy a srovnávací mezislovanská reflexe s několika případovými sondami)*, s. 11–29. Dále POSPÍŠIL, Ivo: *Generace v literární vědě, jejich sláva a traumata*. In: Zbyněk Michálek – Josef Šaur (eds): *Mladá slavistika IV. Výzkum slovanského areálu: generační proměny*. Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 7–25.

a jako vždy také o tom, že některé románové typy se vracejí, a to často překvapivě v konzervativní podobě, o níž platí *nihil novi sub sole*. Proto bude Baršova kniha o románu a dějinách, svým způsobem také o románu v dějinách čtena i literárními vědci.

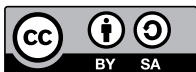
prof. PhDr. Ivo Pospíšil, DrSc.

Ústav slavistiky

Filozofická fakulta, Masarykova univerzita

Arna Nováka 1, 602 00 Brno, Česká republika

ivo.pospisil@phil.muni.cz



Toto dílo lze užit v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.